

Stolpersteine tonen Goudse geschiedenis op straat

OVER HET LOT VAN DE BEWONERS VAN ZEVEN STOLPERSTEINEPLEKKEN

Soesja Citroen

Stolpersteine maken sinds drie jaar de moord op 327 Goudse Joden in de Tweede Wereldoorlog zichtbaar op straat. Er liggen nu al 168 gedenkstenen verspreid over 34 plekken in de stad. Over deze Joodse stadgenoten zijn slechts snippers informatie te vinden. Je leest over hen in Goudse Politiedossiers. In het boek *Gouda in de Tweede Wereldoorlog* wijdt dominee H.C. van Itterzon een speciaal hoofdstuk aan hen. Achterin dit boek bevindt zich een lange lijst met namen. Deze staan ook op de plaquettes en de website van de Stichting Gouds Metaheerhuis. Verschillende archieven bevatten gegevens over hen. En dan zijn er de schrijnende nagelaten brieven, foto's en persoonlijke verhalen; ook te zien op www.communityjoodsmonument.nl. Summiere informatie is het vaak, maar heel waardevol. Als je hier nader op inzoomt, doemt een beeld op van mensen, die ook hier niet veilig waren.

Sinds drie jaar organiseer ik, als bestuurslid van Stichting Gouds Metaheerhuis, de plaatsing van Stolpersteine in Gouda. Mijn grootvader van vaderskant overleefde Auschwitz. Daar heb ik altijd veel vragen over gehad. Die

Vóór het kaddisj zeggen van zoon David Leuw, metselt Gunter Demnig de Stolperstein voor Maurits Leuw in tussen de grijze keitjes in de stoep. (foto Marga Pepping)

vragen durfde ik niet of nauwelijks te stellen. Het onderwerp was te beladen; het dilemma van velen van de naoorlogse generatie. Ruim dertig jaar geleden kwam ik in Gouda wonen. Ook hier had ik vragen. Wie waren de

weggevaagde Joden in Gouda? Waar woonden ze, hoe heetten ze, hoe oud waren ze en wat deden ze? Hoe klonk de stad, toen er nog Joodse stadgenoten woonden, toen er nog Joodse kinderen op straat speelden?

In 2007 las ik in de NRC over de eerste Nederlandse Stolpersteine in Borne en besefte, dat deze stenen ook in Gouda een plaats konden krijgen. Ik bepleitte de komst van Goudse Stolpersteine bij Hans Slooter, destijds medewerker van het Verzetsmuseum Zuid-Holland. Deze haalde Donald Pagrach, voorzitter van de Stichting Gouds Metaheerhuis, erbij. Hans schreef een projectplan en ik hield in september 2010 een pleidooi voor de stenen op het Open Podium van de gemeente. De raad ondersteunde het plan enthousiast en kende ons een aanvangssubsidie toe. De gedenkstenen vonden onderdak bij het Gouds Metaheerhuis en Hans en ik werden bestuursleden; ik als organisator van het Stolpersteineproject. Begin 2014 hebben we nu al 168 Stolpersteine in de stad. De namen van de weggevaagde Joden staan er ingegrift, zichtbaar voor iedereen. De kleine stenen laten zien waar systematische uitsluiting van mensen toe kan leiden en geven een signaal voor de toekomst.

In dit stuk ga ik eerst nader in op de Stolpersteine. Wat zijn dat voor stenen en wat is de rol van de Stichting Gouds Metaheerhuis? Dan laat ik mijn speurtocht in de archieven naar gegevens zien. Ik vertel in het kort over de geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Gouda. Daarna beschrijf ik de noodlottige situatie van de Joden in de maand april 1943. Vervolgens schets ik kort het lot van de voormalige Joodse bewoners van zeven van de vierendertig Stolpersteineplekken. De maand april 1943 neem ik daarbij als ijkpunt. Dan volgt een inkijkje in enkele kille Goudse Politiedossiers. Tenslotte vertel ik uitvoeriger over de voormalige bewoners van de zeven adressen.

Stolpersteine en de Stichting Gouds Metaheerhuis

Stolpersteine zijn betonnen gedenksteentjes van tien bij tien centimeter met een messing plaatje erop. De Duitse kunstenaar Gunter Demnig plaatst ze ter nage-

dachtenis aan slachtoffers van het nazigeweld; van Joden tot Roma en Sinti. De stenen liggen in de stoepen voor hun vroegere woonhuizen. Op elke Stolperstein staan naam, geboortejaar, sterfdatum en het kamp waar men vermoord is. De stenen zijn het levenswerk van de 66-jarige Demnig. Zijn hoed en rode sjaaltje horen bij hem, net als de stenen, die hij gestaag en precies plaatst en daarna altijd even schoonmaakt met een doekje. Struikelstenen noemde hij ze, stenen om even bij stil staan. In Europa liggen er ruim 40.000. Het Goudse Stolpersteineproject is vooralsnog gericht op de Joodse genocide-slachtoffers. Net zolang, totdat voor ieder van hen hier een Stolperstein ligt.

De afgelopen drie jaar kwam Demnig drie keer Stolpersteine plaatsen in Gouda. Op 28 april 2011 plaatste hij de eerste Stolpersteine op 4 adressen. De gemeente gaf ons subsidie voor deze eerste zeven stenen, verder komt het geld van particulieren, instellingen en bedrijven. Eind augustus 2012 plaatste Demnig gedenkstenen op 21 locaties en eind februari 2013 op 9 plekken. Veelal waren het sobere plechtigheden met rond de twintig

Leerlingen van het Wellant College bereiden een Stolpersteineplek voor in de Lange Groenendaal (Foto S. Citroen)

aanwezigen per plek. Na Demnigs plaatsing van de stenen en een inleiding van mij, hielden soms familieleden een persoonlijke verhaal. Vaak kwamen er betrokken verhalen van vroegere schoolvriendjes en burens of de huidige bewoners. In enkele gevallen kon een zoon eindelijk kaddisj (een heilig Joods gebed) zeggen voor zijn vader. Op andere plekken zei voorzitter Pagrach nogal eens kaddisj. Bij de plaatsing van 56 stenen voor het voormalig Joods Bejaardentehuis was de belangstelling overweldigend. Namen en adressen betreffende al geplaatste Stolpersteine staan op www.goudsmetaheerhuis.nl. Op deze website staan ook plaatsingsverslagen.

Veel inwoners van Gouda steunen het project. Vrijwilligers helpen ons en leerlingen van het Wellant College. De afspraak met de gemeente is, dat de Stolpersteine in een vierkant ter grootte van negen grijze keitjes worden geplaatst. De Wellantleerlingen bereiden deze plekken zodanig voor, dat Demnig makkelijk de Stolpersteine erin kan metselen. Leerlingen van een basisschool adopteerden twee Stolpersteineplekken in de buurt; andere basisscholen organiseren projecten als een speurtocht langs de stenen. Een stagiaire geschiedenis hielp mee om de gegevens voor een van de plaatsingen uit te zoeken. De stenen zijn van grote waarde voor de familie van de slachtoffers en voor nu bejaarde vroegere klasgenootjes. Ook voor veel huidige bewoners van de huizen

Het Metaheerhuis in de tuin van gebouw De Haven. Binnen staan op drie plaquettes de namen van alle omgebrachte Joodse Gouwenars. (Foto Stichting Gouds Metaheerhuis)

en andere betrokkenen van allerlei gezindten. De Stolpersteine horen nu echt bij de stad. De geweldige steun en giften, de roerende verhalen en vele krantenartikelen getuigen hiervan. Zo ook de rondleidingen en lezingen van enthousiaste bestuursleden en andere betrokkenen van buiten het bestuur én de speciale gedichten van Inez Meter en Klara Smeets.

Het Gouds Metaheerhuis achterin de tuin van het voormalig Joods Bejaardentehuis was ooit een huisje voor het ritueel reinigen van de doden. Sinds 1994 is het een gedenkplek voor de 327 vermoorde Goudse Joden; dit jaar bestaat het 20 jaar als herdenkingsplek. Op 4 mei is het Metaheerhuis open voor de jaarlijkse herdenking, ook op Open Monumentendag is het geopend. Aan de wand zijn plaquettes bevestigd met daarop de namen van de 327 vermoorde Joodse stadgenoten. Het uitzoeken hiervan is het werk van oud-bestuurslid Sjaak Ouweneel. De Stichting Gouds Metaheerhuis beheert het Metaheerhuis als herdenkingsplek en heeft een eigen website. Daarnaast heeft de Stichting een educatieve functie. Zo heeft ze onlangs voor het onderwijs aan scholieren het boekje *Joods Gouda* uitgegeven, samen met het Verzetsmuseum Zuid-Holland. Dit is een vernieuwde, eigentijdse versie van de lesbrieven *Joods Gouda*. Het is een boek vol foto's, plaatjes en wetenswaardigheden. Hierin wordt een pakkend beeld geschetst van het Joodse leven (en helaas vaak niet-leven) in Gouda tot en met de komst van de Stolpersteine.

Natrekken van de gegevens in de archieven

Op basis van de lijst namen van het Metaheerhuis duik ik nu en dan de archieven in. Daarin check ik namen, adressen en deportatiegegevens. Het is emotionerende informatie, steeds weer. In de Groene Hart Archieven toont Coretta Wijbrans me de woningkaarten van Gouda en legt me het nodige uit. Op de kaarten is te zien, wie op een bepaald moment op een adres heeft gewoond. Je ziet mensen verkassen van het ene adres naar het andere, als vluchteling was men ook hier vaak op doortocht. Vreemd genoeg ontbreekt het namenregister van de bewoners van het Joods Bejaardentehuis tijdens de oorlog.

BEEK, Edith Rosey GOUDA/0001/11

B. Martenstr. 13, Gouda - ten Haag, 18
21.4.34 Oss
ned.
scholier

ongehuwd met Beek, Arnold 3-10-96

8. AUG. 1942

Joodsche Raadkaart van Edith Roseij Beek (Collectie Rode Kruis Nederland afd. Oorlogsnazorg)

Ook in de computer van de afdeling Oorlogsnazorg van het Nederlandse Rode Kruis doemen door nazigeweld verdwenen Goudse Joden voor me op. Hier struin ik door een naoorlogs centraal kaartsysteem met gegevens van oorlogsvermisten (de Centrale Europese Cartotheek).

Daarnaast bekijk ik hier kaarten uit de Joodsche Raad Cartotheek. Het Rode Kruis ging deze kaarten beheren na de oorlog. De Joodsche Raad (1941 tot 1943) was een door de nazi's ingestelde organisatie, die hulp gaf aan Joden die op transport moesten, maar kon ook zorgen voor een tijdelijke vrijstelling van deportatie. Dit was de zo fel begeerde Sperre. De kaarten van de Raad geven veel persoonlijke informatie over de lotgevallen van de individuele Joden in de oorlog. Er staan ook naoorlogse aantekeningen op. In het rood staat vaak dwars over een kaart een onheilspellend *tr.* of *trp.*, een afkorting voor transport. Het eerste transport was meestal naar *Wbk.*, kamp Westerbork. In dit kaartsysteem zitten ook twee volbeschreven kaarten van mijn grootvader. Een confronterend familiebericht uit het verleden.

Historicus Raymund Schütz, medewerker bij Oorlogsnazorg, ontrafelde in zijn eindscripctie *Vermoedelijk op Transport* de speciale afkortingstaal. Voor interpretatie van de stukken kan ik bij hem terecht. Van hem hoor ik ook, dat de overlijdensdata op de kaarten vaak schattingen zijn. Administratief-juridisch wilde men na de oorlog een sterfdag van deze mensen vaststellen. Het leven ging tenslotte door.

De Joodse gemeenschap in Gouda vóór 1940

Over de oudste geschiedenis van de Joden in Gouda tot 1850 vertelt Tom Verwajen in zijn boek *Joods Gouda*. Koopman Aron Cats was de eerste Jood, die als poorter werd geaccepteerd binnen Gouda in 1737. Men handelde vaak in textiel. In 1792 woonden hier twintig gezinnen. Door de wet op de burgerlijke gelijkstelling, kregen de Joden burgerrechten. Langzaam groeide de gemeenschap. De meesten vestigden zich rond het centrum van de stad. Men kreeg een eigen begraafplaats aan de Boelekade en een nieuwe synagoge op de Turfmarkt. In 1840 huisvestte de stad 340 Joden. Een jaar later kwam er een klein bejaardentehuis, na wat omwegen kocht men een groter pand op de Turfmarkt.

Folder jeugdfarm 'Catharina' (Collectie Gideon Lotan)

STICHTING
JOODSCHE TUINBOUW-, VEETEELT- EN
ZUIVELBEREIDING-VEREENIGING
JEUGDFARM „CATHARINA“

RIDDER VAN CATSWEG 61
GOUDA TEL. 3501

Historica Rachel Mans-Baan beschrijft in haar afstudeerscriptie geschiedenis *Gouda's Israël* de Joodse gemeenschap van 1850 tot 1940. In 1861 woonden er 425 Joden in Gouda. Het merendeel verdiende de kost met warenhandel, er waren ook de nodige vleeshouwers en bakkers. Na de eeuwwisseling nam het aantal Joden in de stad sterk af. Vanaf 1894 ging het Centraal Tehuis voor Israëlieten in Nederland (CeTIN), kortweg Joods Bejaardentehuis, met dertien bewoners verder op de Oosthaven 31. In 1930 kwam er een nieuwe begraafplaats aan de Bloemendaalseweg; enige jaren later werd de Jeugdfarm 'Catharina' op de Ridder van Catsweg opgericht.

Een opmerkelijk iets vond plaats in 1939. In dat jaar fungeerde het weeshuis aan de Spieringstraat als tijdelijke opvang van Duits-Joodse vluchtelingenkinderen. Begin april arriveerden de eerste 40 kinderen van acht tot zestien jaar. De Goudsche Stoombleekerij zorgde voor gratis bewassing en personeel van de Garensponnerij stond een deel van het loon af. In het kamp woonden op zeker moment 110 kinderen. Dat ging de leiding en capaciteit ver te boven. Blijkens onderzoek van Miriam Keesing waren er bijna 2000 Duits-Joodse vluchtelingenkinderen in Nederland. Een derde werd vermoord. Edgar Pfifferling, die vijf maanden in het weeshuis verbleef, redde het niet; in september 1944 kwam hij om in Auschwitz. Vluchteling Harry Ebert overleefde. Hij vertelde Keesing: 'In Gouda there were girls too. We played soccer against some of the local teams, we were able to go to the swimming pool. In the summer we used to go to a lake just north of Gouda and we also took educational trips. We were free to go into town.' De Goudse beeldend kunstenaar Rini Leefsma-Nagtegaal portretteerde de 15-jarige Günther Heilbronn tijdens zijn korte verblijf in Gouda. In april 1945 werd hij in Westerbork bevrijd. Ook Leonie-Marion Blumenthal verbleef in de opvang. Zij overleefde Bergen-Belsen. Half december 1939 werd de vluchtelingenopvang weer opgeheven.

Midden jaren dertig woonden rond de 200 Joden in Gouda. De populatie dijde in de volgende jaren uit, doordat steeds meer vluchtelingen uit Duitsland en Polen hier hun toevlucht zochten. Het bombardement op

Bord Voor Joden verboden (collectie Verzetsmuseum Zuid-Holland)

Rotterdam in mei 1940 en de gedwongen verhuizing uit de kuststreken in het begin van de oorlog zorgden ook voor een bevolkingstoename. De Joodse gemeenschap omvatte nu zo'n 520 mensen.

April 1943 : bijna alle Joden verdreven uit Gouda

Eind 1942 waren al bijna honderd Goudse Joden vermoord in de concentratiekampen van de nazi's. Alleen al in de maanden april tot en met juli 1943 zie je 125 overlijdensdata in de lijst van het Gouds Metaheerhuis.

April 1943 was de maand van de culminatie van de anti-Joodse maatregelen. Deze begonnen al direct na aanvang van de Tweede Wereldoorlog. Heel sluipend ontnamen de nazi's de Joden hun rechten; met als einddoel de verwijdering van Joden uit de samenleving, roof van hun bedrijven en plundering van hun geld en goed. Het werken en gewone leven werd de Joden steeds meer onmogelijk gemaakt. Het ontslag van alle Joodse ambtenaren was nog maar een begin. Vanaf eind 1941 was het verboden om te reizen en verhuizen zonder toestemming van de bezetter; met ingang van 3 mei 1942 moesten Joden van zes jaar en ouder een Davidster dragen. De maand daarop kwam er een volledig reisverbod. Op openbare plekken als markten, parken, zwembaden en café's mocht men toen al lang niet meer komen. Half juli 1942 vertrok de eerste trein naar Auschwitz. Na 22 april

1943 was het voor Joden, op enkele uitzonderingen na, verboden zich ergens anders dan in Amsterdam te bevinden. Klaar voor deportatie.

Zelfs in april 1943, de maand waarin ook Gouda vrijwel ontdaan werd van Joden, was de ambtelijke terminologie nog eufemistisch. Men sprak van transport, evacuatie, reisvergunning, werkverruiming, maar deze termen verhulden een gruwelijke inhoud : deportatie, moord, slavernij.

Situatie van de bewoners van de zeven Stolpersteineplekken in april 1943

Op de avond van 9 april 1943 haalden de SS, de Sicherheitsdienst (SD) en de Nederlandse politie in een enorme razzia het Joods Bejaardentehuis leeg. Voor de Oosthaven 31 liggen nu 56 Stolpersteine ter herinnering aan de vermoorde tehuisbewoners.

Gebouw De Haven, het voormalig Joods Bejaardentehuis (Foto Cornelis de Keizer; Empire Imaging)

Diezelfde maand werd ook de Joodse Jeugdfarm, tuinbouwschool op de Ridder van Catsweg 61, ontmanteld. Achttien pupillen redden het in de onderduik, het echtpaar Litten en zeven leerlingen overleefden de oorlog echter niet. April was ook de maand waarin Hartog van Monnikendam op de valreep trouwde met Jansje Mok. Enkele dagen na dit huwelijk werden hij, zijn ouders, broer Leon en Jansje gedeporteerd. Op 22 april arresteerde de Haagse politie het in Zwammerdam ondergedoken meisje Edith Roseij Beek. Een NSB-gezindeveldwachter zou haar hebben aangegeven. De jonge onderwijzeres Simone Mogendorff zat in deze maand ondergedoken in Ammerstol. Ze werd daar op 9 juni gearresteerd. Haar ouders en zus Nanny overleefden de oorlog. In april 1943 waren Israël Engländer, zijn vrouw en hun naar Frankrijk gevluchte zoon al vermoord. Maurits Emanuel Leuw woonde in april net met zijn gezin in Amsterdam, na een gedwongen verhuizing uit Gouda. Vanwege zijn astma dook Maurits Leuw niet onder, zijn vrouw en kinderen deden dit wel. Hij werd vermoord.

De kilheid van de politiedossiers in deze maand

De Nederlandse politie stond sinds de bezetting onder Duitse leiding. De meeste politieagenten hielpen als dienaren van het gezag mee aan de opsporing, het uit hun huizen halen en de deportatie van Joden. Soms deed men dat uiterst gedreven en soms ook met grote tegenzin, maar veelal zonder daadwerkelijk verzet. In Gouda was binnen het politiekorps een speciale afdeling met NSB-gezinde politiemensen. Dit was de met de nazi's samenwerkende Politieke Dienst. Jodenjager Arie Oudenaarden maakte hier deel van uit. Ik bekeek enkele politiedossiers.

Het dagrapport van zondag 11 april 1943 ademt eerst een gemoedelijke Swiebertjesfeer. Men wijdt uit over bekeuringen en toezicht bij voetbalwedstrijden. Dan staat plompverloren in de kantlijn *aanhouding en overbrenging van joden*. Ernaast staat: 'Op last van de Sicherheitspolizei te Rotterdam zijn op vrijdag 9 april 1943 voor evacuatie naar Westerbork aangehouden de navolgende

jodinnen en joden.’ Hierna volgt een schrikbarende lijst met 103 namen. Deels betreft het bewoners van het Joods Bejaardentehuis, deels zijn het Joden van andere adressen in Gouda. Van iedereen is punctueel geboorteplaats en -datum, beroep en nationaliteit vermeld. De afsluitende zin luidt: ‘genoemde joden en jodinnen zijn overgebracht naar het station te Gouda om aldaar per trein op transport gesteld te worden.’ En voort gaat het met de alledaagse bekeuringen.

In een rapport van 23 april 1943 meldt Arie Oudenaarden: ‘De hierna genoemde joden hebben zich aan het politiebureau te Gouda gemeld en een reisvergunning bekomen om naar Vught te mogen reizen, teneinde zich daar te melden.’ Eronder staan 33 namen. Oudenaarden vervolgt: ‘de woningen of kamers waarin genoemde joden of jodinnen hebben gewoond, zijn afgesloten en verzegeld, terwijl de sleutels hiervan aan het bureau van politie zijn gedeponneerd. Verder zal op die woningen controle door de politie worden uitgeoefend, teneinde diefstal van huisraad te voorkomen.’ Keurige taal, maar meestal volgde dan roof van huis en inboedel door de nazi’s.

Al met al mochten nog twaalf Joden in Gouda blijven wonen, ze kregen een verblijfsvergunning. ‘Tijdens de uitvoering van de uitgevoerde opdrachten hebben geen onregelmatigheden of stoornissen plaats gevonden’, meldt Oudenaarden nog en hij gaat verder: ‘Behalve de joden en jodinnen die met een verblijfsvergunning vertoeven, blijven er nog over de joden en jodinnen, die met een arische vrouw of man gehuwd zijn en de kinderen die uit die huwelijken geboren zijn.’ Een huivering-

Politie en Jodenjager Arie Oudenaarden bij zijn arrestatie in mei 1945 (foto: SAHM)

wekkend beeld rijst op uit deze rapporten: een Gouda systematisch ontdaan van Joden.

De geschiedenis van de bewoners van zeven Stolpersteineplekken

Een foto in een vitrine van het Verzetsmuseum Zuid-Holland toont een ernstig kijkend meisje. Ze schrijft en heeft een grote strik in het haar. Edith Roseij Beek heet ze, naast haar foto zit haar pop in net zo’n overgooier als Edith. Dat haar vader hier huisarts was sinds 1935 mocht niet baten, dat zij een lief jong meisje was ook niet. Edith werd weggevoerd en op negenjarige leeftijd vermoord in Auschwitz.

Foto Edith Roseij Beek, naast haar de pop en voor haar een Jodenster (Collectie Verzetsmuseum Zuid-Holland)

Op 21 april 1934 werd ze geboren in Oss en vanaf haar eerste jaar woonde ze in Gouda. Vader Arnold Beek hield praktijk aan de Lange Tiendeweg. Het gezin bestond verder uit moeder Clara Betsy de Jong en broer Johan Beek. Na mei 1941 mocht huisarts Beek alleen nog maar Joden als patiënt hebben, het gezin moest verhuizen naar de Burgemeester Martensstraat. Van de Montessorischool ging Edith naar de Openbare Lagere School, maar in 1941 moest ze ook hier weg. Een vroegere juf gaf haar daarna privéles.

In september 1942 doken de gezinsleden apart van elkaar onder. Daar zat Edith opeens alleen als achtjarig meisje in Zwammerdam, in de pastorie van de Remonstrantse kerk bij predikante Abelia Gesina Günther. Ze speelde gewoon met andere kinderen. Daarmee trachtte dominee Günther te bereiken, dat zo min mogelijk

bekend werd, dat zij Joods was. Helaas verraadde een NSB-gezinde veldwachter haar. Hij verklaarde in een naoorlogs proces, dat de aanwezigheid van Edith algemeen bekend was in het dorp. De Sicherheitsdienst in Gouda zou hem geconfronteerd hebben met een anoniem briefje waarin stond, dat bij dominee Günther een Joods meisje verbleef. Toen moest hij dat wel toegeven. In een andere verklaring, zei hij echter, dat hij vreesde voor zijn positie. Daarom had hij haar onderduik zelf gemeld bij de Sicherheitsdienst in Gouda. Onder meer voor dit feit, zat hij na de oorlog ruim vier jaar gevangen. In een veranderd vonnis van 1949 werd zijn verraad van het meisje niet meer genoemd. In een NIOD-dossier staat, dat Edith samen met dominee Günther op 22 april 1943 gearresteerd werd door een lid van de Documentatiedienst van de Haagse politie, een groep Jodenjagers. ‘Opgemeld kind is door mij aangehouden en in afwachting van een nadere beslissing van de Sicherheitspolizei overgebracht naar het Gemeentelijk verzorgingshuis, Balistraat 18 alhier’, aldus het dossier.

Haar Joodsche Raadkaart, die als Haags adres niet de Balistraat maar de Billitonstraat vermeldt, laat zien, dat ze in juni in kamp Westerbork aankwam. Daar zat ze in het weeshuis, barak 35. Ze liep roodvonk op, dat gaf enig respijt, maar in november van dat jaar moest ze als-nog met transport naar Auschwitz. Direkt na aankomst werd ze vergast, op 19 november 1943.

Hoe te leven met het verlies van dit jonge meisje? Vader Beeks getuigenis tijdens het proces in 1947 tegen de veldwachter, die haar verraden zou hebben, spreekt boekdelen. ‘Ik heb op alle mogelijke wijze getracht te weten te komen waar mijn dochtertje verblijf houdt, doch geen enkele nasporing heeft resultaat gehad. Ik weet dan ook niet, of mijn dochtertje nog in leven is. Ik meen thans wel te moeten aannemen, dat mijn dochtertje door de Duitse terreur in de bezettingstijd is overleden. Wij hebben hiervan veel verdriet, vooral om de onwetendheid waarin wij verkeren omtrent het lot van mijn dochtertje. Zover mij bekend is geworden, heeft de gemeenteveldwachter Kool schuld aan de arrestatie van mijn dochtertje. Omdat ik vernomen heb, dat hij naar de Sicherheitsdienst is gegaan om te vertellen, dat

mijn dochtertje bij dominee Günther was ondergedoken. Dit heb ik van dominee Günther gehoord. En ik hoop, hoewel ik daardoor ons lief kind niet terug krijg, dat hij zwaar zal worden gestraft. Want dat heeft hij zeker verdiend. Kool moest toch geweten hebben, wat personen van Joodsen bloede onder de Duitse bezetting stond te wachten.’ ‘De Lange Tiendeweg 54 was de plek waar het gezin nog gelukkig bij elkaar was’, aldus de vrouw van Ediths broer Johan Beek. Daar ligt nu een Stolperstein voor de zo jong omgekomen Edith.

Joods Bejaardentehuis, de razzia op 9 april 1943

Op een koude winterdag eind februari 2013 plaatste Gunter Demnig onder grote belangstelling 56 Stolpersteine in de stoep voor het voormalig Joods Bejaardentehuis aan de Oosthaven 31. Het is dan bijna zeventig jaar na de deportatie van de tehuisbewoners.

In het tehuis woonden naast enkele geboren Gouwnaars, zoals de zussen Rozette en Mietje de Wolf, mensen uit heel Nederland. Ook verbleven er vluchtelingen uit het buitenland. Het tehuis huisvestte 14 mannen en 42 vrouwen; hieronder vijf echtparen. Het merendeel van de bewoners was tussen de 60 en 90 jaar.

Oud directrice van het Joods Bejaardentehuis Sara Meijer-Teixeira de Mattos

Op de avond van 9 april 1943 ontruimden SD-bevelhebber Franz Fischer, de SS en de Haagse en Goudse politie in een grote razzia het bejaardentehuis. Ze deporteerden de bewoners op één na samen met bijna alle resterende Goudse Joden. Met de trein werd men via Rotterdam afgevoerd naar Westerbork. Het einde voor

Personeel van het Joods Bejaardentehuis in de tuin achter Gebouw De Haven

de meeste tehuisbewoners kwam in Sobibor. Directrice Sara Meijer-Teixeira de Mattos overleefde als enige de oorlog, in Theresienstadt. In *Gouda in de Tweede Wereldoorlog* vertelt zij: 'Op 9 april zo tegen 4 uur kreeg ik bezoek van een mij onbekende dame, die me waarschuwde, dat er een extra grote trein klaar stond en dat het Goudsche politiecorps 's avonds om 8 uur in zijn geheel moest aantreden. Na de maaltijd heb ik het de oudjes verteld, dat zij zich hadden klaar te maken voor de reis. Er was geen paniek, eerder een soort gelatenheid. Men ging zich aankleden en de rugzak, die eigenlijk al klaar stond, inpakken. Tegen 7 uur verschenen inderdaad Oudenaarden en zijn handlangers, zogenaamd voor controle, maar ik wist beter. Alle Joden die nog in Gouda woonden, op een paar leden van de Joodsche Raad na, werden eerst in ons huis verzameld en tegen 10 uur ging het in vrachtauto's naar het station.'

Weduwe Paulina Elzas-Gersons was de oudste die mee moest. Ze was 93 jaar toen ze stierf. Er is nog familie in haar geboortestad Tilburg, een nicht. 'Tante Pauline kwam uit een Tilburgse slagersfamilie, het slagersvak was een echte Joodse professie. In die stad heeft ze zeker tot 1934 gewoond.' Op een foto zie je een gesoigneerde vrouw met prachtig haar van rond de zestig.

De Tilburgse slagersdochter Paulina Elzas Gersons is rond de zestig op de foto. Op 93-jarige leeftijd werd zij als oudste bewoner van het Joods Bejaardentehuis gedeporteerd en vermoord in Sobibor (Collectie familie Elzas-Nolet)

Twee paar schoonzussen woonden in het tehuis. Eén van deze schoonzussen was een tante van Ies Cohen. Hij vertelde bij de plaatsing van de Stolpersteine moedig over deze Jannetta Cohen-Mainzer, zijn tante Netje. In de *Oorlogsjaren van Ies Cohen* beschrijft hij, hoe zijn vader een keer bijna in de val zat. 'Hij kon zijn gewone werk niet doen en was tijdelijk administrateur van het Joodse bejaardentehuis in Gouda. Hij werd op een gegeven ogenblik opgebeld vanuit dit tehuis, of hij komen wilde. Mijn vader vertrouwde het niet, maar ging toch. Ik ben meegegaan en heb mij aan de overkant van het bejaardentehuis (er lag dus water tussen) opgesteld, zodat ik enig idee had wat er met mijn vader gebeurde. Na enige tijd kwam er van iedere kant een politie-agent en ze gingen het bejaardentehuis binnen. [-] Het was mij wel duidelijk dat het goed mis was en dat ze de bewoners gingen deporteren. Mijn vader was binnen en ik maakte mij grote zorgen. Ik ben naar huis gerend om het aan mijn moeder te gaan zeggen, maar dorst niet zo goed. Ik ben toen eerst naar de voorzitter van de Joodse Gemeente, de heer Van der Hoeden, gegaan om het nare nieuws mee te delen. Tenslotte ben ik toen maar naar huis gegaan, waar mijn vader tot mijn grote vreugde al zat. Hij was ontsnapt door over een schutting te klimmen en via een sigarettenwinkel de benen te nemen. Vrijwel alle bejaarden, onder wie een oud-tante van mij, tante Netje Cohen, zijn vermoord. Ik kan mij nog goed herinneren dat ik al voor de oorlog samen met tante Sera tante Netje heb bezocht in het bejaardentehuis. Dit is een schanddaad waar ik geen woorden voor heb.'

De jonge onderwijzeres Simone Mogendorff

Het huis op de Kattensingel 42 was Simones Mogendorffs thuis, totdat zij hier met haar ouders en zus Nanny wegmoest. Simone werd niet ouder dan 27 jaar. Ze was een intelligente jonge vrouw. In 1935 was ze geslaagd voor haar eindexamen op het Coornhert Gymnasium. Ze was opgeleid als onderwijzeres en ongehuwd. Haar ouders waren Sara Meijer uit Oudewater en huidenhandelaar Isak Mogendorff uit Gouda.

De bijna 95-jarige mevrouw Nanny Dekel vertelt :

Ies Cohen bij de plaatsing. Foto Lea Pagrach

'Ons huis werd eind augustus of begin september 1942 door de Wehrmacht gevorderd. Wat we binnen 24 uur eruit konden halen, mochten we meenemen. Mijn ouders hebben zoveel mogelijk opgeslagen bij meubelzaak Herfst en daar is het tot na de oorlog gebleven.'

De laatste foto van Simone Mogendorff, gemaakt in 1940 (Collectie Dekel)

De gezinsleden doken onder. Mevrouw Dekel: 'Simone zat met nog meer joden in Ammerstol ondergedoken bij dominee Hugenholtz. Ze is gepakt bij een overval.' Ad van Liempt beschrijft in zijn boek *Kopgeld* de arrestatie van Simone met drie anderen bij de dominee. De

beruchte Henneicke en zijn chef Briedé arresteerden Simone Mogendorff en het echtpaar Dukker hier begin juni 1943. De toen 34-jarige Henneicke gaf leiding aan de Colonne Henneicke. Met Jodenjagen verdienden ze een flink centje bij. De drie gearresteerden, waaronder Simone, werden overgebracht naar de Hollandsche Schouwburg in Amsterdam. Half juni kwam Simone aan in Westerbork en op 29 juni volgde haar deportatie naar concentratiekamp Sobibor. Hier werd ze vermoord op 2 juli 1943. De pacifistische rode dominee Hugenholtz zat tot maart 1944 vast in Amsterdam en Vught en kwam toen weer vrij.

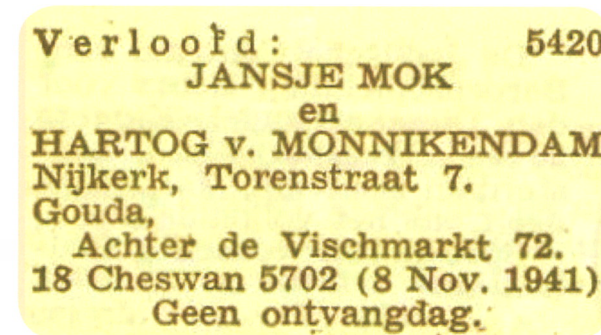
Mevrouw Dekel: 'Ammerstol leek me te klein. Mijn ouders en ik doken onder in Zeist en mijn ouders zijn later via de ondergrondse naar Brabant gekomen. Ik heb op zeven adressen boven de rivieren gezeten. Toen ik terugkwam na de oorlog stond het huis open en vol met kantoormeubelen van de Duitsers. Een stadhuisbeambte zei, dat als het leegstond, ik er weer in kon gaan. Het was een enorme rotzooi. Knechts van de huidenhandel hielpen met schoonmaken. Vier weken later kwamen mijn ouders terug.'

De gezinsleden moesten leven met het verlies van Simone. Haar zus ging na de oorlog weer als apothekersassistente werken bij haar oude werkgever, apotheek Paris op de Westhaven. Vervolgens zocht ze haar toekomst in Israël. Nu ligt voor Simone in Gouda een Stolperstein en is kaddisj voor haar gezegd. Mw. Dekel: 'Ik was eerst tegen de stenen, omdat mensen er overheen lopen. Later kwam ik daar op terug, het is toch een eerbetoon aan de mensen die overleden zijn.'

Een citaat uit het gedicht, dat de bevriende mevrouw Heike Blok uitsprak bij de plaatsing van de Stolperstein. 'Welke verschrikkingen hebben je ogen gezien, welke angsten en onzekerheden heb je gevoeld, wat waren je laatste gedachten? Weet dat je niet vergeten bent. Bloed van jouw bloed leeft voort. We noemen je naam Simone Henriëtte Jeanette Mogendorff.'

Het gezin Van Monnikendam en Jansje Mok

In de stoep van Achter de Vismarkt 72 liggen vier Stolpersteine voor het gezin Van Monnikendam, een echtpaar met twee zonen. Maurits van Monnikendam (57) was bakker, broodbezorger en beheerder van de Joodse begraafplaats. Zijn vrouw Esther van Monnikendam-Mok (59) was kaasmaakster, zoon Leon (26) bakker en Hartog (23) meubelmaker. Hartog verloofde zich in november 1941 met zijn nicht Jansje Mok (27). Jansje kwam uit Nijkerk en was apothekersassistente in Amsterdam. Hartog en Jansje zijn op 5 april 1943 nog getrouwd.

Aankondiging verloving Hartog van Monnikendam en Jansje Mok. (Collectie Community Joods Monument).

Mevrouw Ouweneel-Hendriksse, een Goudse van begin negentig vertelt hierover: 'Mijn moeder was bevriend met mevrouw Van Monnikendam. Ik kwam als meisje wel eens met mijn moeder mee en kletste wat met de jongens. Ik ben nog toestemming voor dit huwelijk gaan halen in Rotterdam of Den Haag. Hartog vond het pijnlijk om niet samen met haar te zijn op het verplichte transport. Het is inderdaad gelukt om toestemming te krijgen.'

Het huwelijk vond plaats in Gouda. Al snel daarna moesten de gezinsleden op transport. Eerst naar kamp Vught. Op 9 april kwamen Hartog en Jansje daar aan; of ze samen waren bij het vervoer daarnaartoe, is niet duidelijk. Jansje werd begin juli naar Westerbork weggevoerd. Drie dagen later volgde haar deportatie naar

Sobibor, daar werd ze direct na aankomst vermoord op 9 juli 1943. Hartog werd half mei naar kamp Amersfoort gedeporteerd. Half september volgde zijn deportatie naar Westerbork en enkele dagen later naar Auschwitz. Op 8 december 1943 kwam hij daar om. Vader Maurits en moeder Esther moesten begin mei naar Westerbork. Beiden werden na hun deportatie naar Sobibor direct na aankomst vermoord op 14 mei 1943. Leon werd in september tegelijk met zijn broer Hartog uit Westerbork gedeporteerd naar Auschwitz. Aannemelijk is, dat beiden daar als dwangarbeider hebben gewerkt. Leon kwam op 21 januari 1945 om in Auschwitz, vlak voor de bevrijding van het kamp. Jansje staat niet op de lijst met vermoorde Goudse Joden, maar voor haar komt hier nog een Stolperstein.

Eerbetoon bij de Stolpersteine voor het gezin Monnikendam-Mok (foto Soesja Citroen)

Mevrouw Annie de Pater-Verkerks gezicht licht op, als zij het over de familie heeft. 'Het waren zulke lieve mensen', zegt ze. 'Nadat ik van de huishoudschool kwam in 1938, ben ik in betrekking gekomen bij de familie van Monnikendam. Zij woonden toen Achter de Vischmarkt. Mijnheer was zelf bakker en had een gedeelte in de bakkerij van toen firma Goedewaagen in de Vissteeg. Zelf had hij zijn eigen klanten, maar op zondag bakte hij en bezorgde hij met zijn karretje bij veel andere klanten brood. Het was een leuke man en hij werkte hard. Mevrouw zelf ging iedere morgen naar de boerderij op de Ridder van Catsweg, waar onder toezicht van haar koshere kaas gemaakt werd. Altijd op de fiets door weer en wind, alle goeds over haar. De oudste zoon was banketbakker van zijn vak en Harry was meubelmaker. Vaak ging ik ook met mevrouw naar de kerk, lopers kloppen, zemen etc. Veel heb ik ook de rabbi ontmoet, die daar dan kippen kwam slachten. Op Sabbatavond ging ik toen met mijn moeder er naar toe om alles te regelen, waar altijd het bordje met koekjes en snoepjes voor mij klaar stond. Zelf heb ik ook nog wel brood gebracht in het toen joodse (bejaardente)huis op de Oosthaven. Ik heb een heel fijne tijd gehad met veel herinneringen bij deze voor mij lieve mensen. Na afscheid genomen te hebben heb ik nooit meer iets gehoord of gezien van hen.'

Joodse Jeugdfarm, internaat voor Joodse tuinbouwleerlingen

Van 1937 tot 1953 was op de Ridder van Catsweg 61 de hoeve 'Catharina' oftewel de Joodse Jeugdfarm gevestigd. Grond en villa waren gekocht van de familie van Nieuwpoort. Op deze tuinbouwschool voor Palestijnse leerlingen, leerden 25 Joodse leerlingen van vijftien tot zeventien jaar in de tuinbouw werken. Ze bereidden zich hier ook met andere lessen voor op emigratie naar het toenmalige Palestina, maar na het begin van de oorlog was emigratie niet meer mogelijk. Op het internaat zaten Nederlandse en buitenlandse leerlingen. Sinds eind augustus 2012 liggen er negen Stolpersteine op het bruggehoofd naar de voormalige Catharinahoeve, ook staat er sinds een jaar een plaquette. Het echtpaar Litten-Ser-

Gideon Lotan (midden) met Jeugdfarmleerlingen en ouders (Collectie Gideon Lotan)

lui en zeven leerlingen kwamen om, achttien leerlingen overleefden de oorlog.

Jansje (Schoschana) Litten-Serlui en dr. Manfred Ralf Litten hadden de leiding in het huis, J. Middelburg had de leiding in de tuin. Overbuurman Dirk van Schaik werkte vrijwillig als voorman in de tuin. De eerste oorlogsjaren werden de Jeugdfarmbewoners voor deportatie behoed, doordat Middelburg hun belang voor de voedselproductie sterk benadrukte. Maar de tijd drong.

Op 22 april 1943 kwam de aanzegging van de Goudse politie, dat de bewoners zich moesten melden voor transport naar Vught. Na het kopen van de kaartjes bij het station doken ze onder. Achttien leerlingen overleefden de oorlog, mede door de voorbereidingen en inzet van voorman Dirk van Schaik, Schoschana Litten-Serlui en bedrijfsleider Middelburg.

In augustus bracht Schoschana Litten haar net zevenjarige zoon Gideon in Amersfoort onder bij de familie ten Berge. Zelf zat zij in het verzet bij de groep van de verzetsstrijder Joop Westerweel. In juni 1944 werd ze gevangen genomen en via Westerbork gedeporteerd. Bijna een jaar later, op 24 mei 1945, kwam ze ergens in Tsjecho-Slowakije om het leven. Echtgenoot Manfred Ralf Litten, die apart was ondergedoken, werd vermoord in Auschwitz op 28 februari 1945.

Blijkens het boek *Een kind voor mijn deur* van Ellen ten Berge kwam Gideon goed terecht in het grote katholieke gezin in Amersfoort. Bommel, zijn roepnaam in Gouda, was nu ook zijn onderduiknaam. Zijn moeder Schoschana vroeg aan oud-Jeugdfarmleerling Lida Lissauer of

Gideon Lotan met Lida Lissauer (Collectie Gideon Lotan)

deze haar zoontje wilde bijstaan als hulp in de huishouding bij de familie ten Berge. Hij kreeg les van moeder ten Berge en zat veilig tussen de kinderen. Zo overleefde Gideon de oorlog. Na de oorlog ging hij naar vrienden van zijn ouders in het toenmalige Palestina. Lida Lissauer overleefde ook.

Zoals gezegd speelde Dirk van Schaik een grote rol bij het redden van de achttien leerlingen. Hij werkte bij

Leerlingen van de Jeugdfarm in de polder Bloemendaal (Collectie Gideon Lotan)

kaarsenfabriek Gouda-Apollo in ploegendienst en woonde met zijn gezin schuin tegenover de Jeugdfarm. Het feit dat hij in ploegendienst werkte, gaf hem de kans om op wisselende tijden het land in te gaan. Per fiets, bus of trein. Op het werk kneep men een oogje toe.

De zoon van Dirk van Schaik woonde als kind na de oorlog een aantal jaren op de Catharinahoeve. Daar was zijn vader vanaf 1948 bedrijfsleider. Over zijn vader vertelt zoon Dick: 'Hij kluste vaak bij in de tuinderij en gaf al doende de leerlingen wat onderricht. Na een eerste kleine opdracht rolde hij langzaam het verzet in. Per brief of koerier kreeg hij opdrachten om spullen (persoonsbewijzen, bonboeken) of mensen te halen of weg te brengen. Het was een rechtlijnige man met een groot rechtvaardigheidsgevoel. Hij vond bepaalde dingen wel

Leib Laub, een van de Jeugdfarmleerlingen. Hij was 19 jaar oud, toen hij in Sobibor vermoord werd (Collectie Miriam Keesing www.Dokin.nl)

griezelig, maar had een positieve instelling. Mijn moeder zei wel eens: 'Dirk, pas je een beetje op', maar wat hij deed was verder geen punt van discussie. Over de oorlog sprak hij in ja- of neetermen, uit zichzelf begon hij er niet over. De leerlingen Shalom Weiss en Berrie Asscher dankten hun leven aan hem en hielden hun verdere leven contact met ons.'

Naast het echtpaar Litten, werden zeven leerlingen vermoord. Amper vijftien of zestien jaar oud waren ze, toen ze als leerling op de Catharinahoeve kwamen. Berrie Asscher beschrijft enkelen van hen in zijn boek *Van Mokum naar Jeruzalem*. Hun namen waren Henriëtte Roos, Leib Laub, Abraham Hamburger, Isi Tiefenbrunner, Martijn Koppel, Ernst Simon Oppenheim en Jettie Aalsvel. De Jeugdfarm was voor de meesten gedurende enige jaren hun school en tehuis, op weg naar een hopelijk betere toekomst. Het einde van deze jongelui kwam in Sobibor, Auschwitz, Polen, Midden Europa en zelfs de Pyreneeën. Ze stonden aan het begin van wat hun volwassen leven had moeten worden. Het mocht niet zo zijn.

Hier het tragische verhaal van Isi Tiefenbrunner. Hij kwam op zijn dertiende als vluchteling naar Nederland en was vijftien toen hij op de Jeugdfarm kwam. Hij vluchtte naar Frankrijk, zoals meer Palestinapioniers. De weg naar de vrijheid leidde over de Pyreneeën. Met een groep zocht hij zijn weg over de bergen, maar hij stortte neer in een ravijn. Pas achttien jaar oud was hij in mei

1944. In 1981 is de Catharinahoeve gesloopt, evenals de brug ernaartoe. Bij de plaatsing van de Stolpersteine was Gideon Lotan (Litten) er met zijn zoon Assaf. Eindelijk is deze plek gemarkeerd, waar hij als jochie door leerlingen, ouders en verdere leiding vertroeteld werd. Nu kon hij kaddisj zeggen bij de gedenksteden voor zijn vermoorde ouders en de zeven leerlingen.

Maurits Leuw, loyale belastingcommies

Maurits Emanuel Leuw was 41 jaar oud, toen hij in Auschwitz werd vermoord op 31 maart 1944. Zijn vrouw Elisabeth Leuw-Heilbron en hun drie kinderen David, Betty en Elly overleefden.

Maurits Emanuel Leuw nog verenigd met vrouw zijn Elisabeth Leuw-Heilbron en jonge kinderen David, Betty en Elly. Op de stoep van hun toenmalige woonhuis, waar nu een Stolperstein ligt (Collectie D. Leuw)

Zoon David Leuw vertelt: 'Mijn vader werkte als belastingcommies. Eind 1940 werd hij als Joodse ambtenaar ontslagen. Hij was een betrouwbaar mens, echt Hollands, gevoelig voor autoriteit. We woonden tot oktober 1942 aan de Burgvlietkade 60, toen Duitse soldaten ons huis vorderden en we in een half uur het huis moesten verlaten met medenemen van een koffertje. Vader en moeder met een baby van één jaar en twee kinderen van vier jaar. We zijn naar de Gouwe 123 overgeplaatst en op 24 maart 1943 moesten we naar Amsterdam. Daar woonden we in de Cilliersstraat. Mijn vader had een aanstel-

Belastingcommies Maurits Leuw aan het werk. (Collectie D. Leuw)

ling als portier in de 'joodsche Invalide' op het Weesperplein 1. Mijn moeder wilde wel onderduiken, maar mijn vader was astmatisch en was bang zichzelf en anderen te verraden. Studenten, aangesloten bij de ondergrondse, overtuigden mijn moeder om toch de kinderen af te geven. Mijn moeder was praktisch, dat was onze redding. Ieder van ons werd gescheiden en we zagen elkaar terug na de oorlog. Zonder mijn vader, die het niet gemaakt heeft en via Westerbork is gedeporteerd.'

Weesperplein 1 was op 6 september 1943 het nieuwe adres van Maurits Leuw. Hij had als werknemer nog een allerlaatste uitstel van deportatie. Op 29 september werden de laatste 10.000 in Amsterdam bijeengedreven Joden gedeporteerd naar Westerbork. Ook Maurits Leuw moest de nacht erop mee. Op 3 oktober schrijft hij uit Westerbork aan zijn oom en tante: 'Zo jullie weten, ben ik op de nacht van j.l. woensdag op donderdag omstreeks half vijf van mijn bed gelicht en was er geen vrijkomen meer aan. In een kwartiertje moest ik klaar zijn, doch aangezien ik tevoren veel gepakt had, heb ik weinig vergeten. Beneden bij het kantoor stonden ± 60 collega's en na een kwartiertje werden we per auto's naar het Amstelstation gebracht, waar alles stampvol was.'

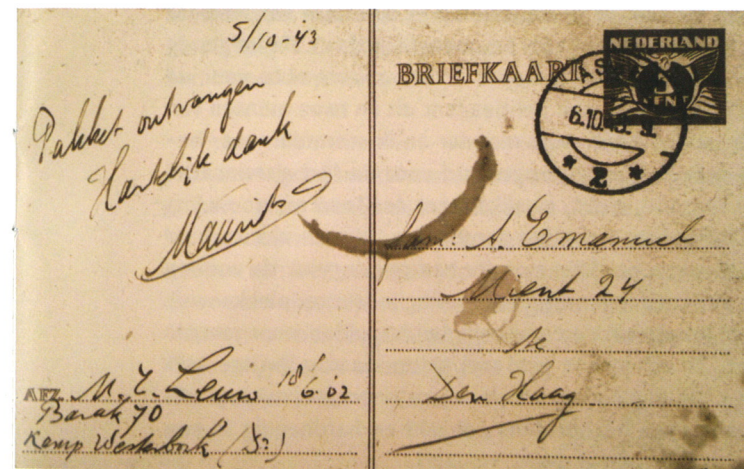
Op 19 oktober 1943 volgde zijn deportatie van Westerbork naar Auschwitz. Met de moed der wanhoop schreef hij vanuit de trein: 'Beste Oom, Tante, We zitten in de trein, onze goederenwagen herbergt 33 lotgenooten. De

stemming is prima en we houden er de moed in. Er zijn 25 dergelijke wagens, totaal ± 1000 personen. Ditmaal weinig kinderen en zieken. We werden vannacht om 3 uur gewekt en zijn uit onze barak vertrokken. Veel medeleven en hulp gehad. Geve God, dat de hele familie voor een transport gespaard blijft, maar als men eenmaal op reis is, is men weer hoopvol. Hopenlijk valt onze toekomst mee. In de hoeken van onze wagen staan tonnen met deksels, we hebben er netjes lakens voor gespannen. Ook eten en drinken voldoende en alles wordt broederlijk verdeeld. God's beste zegen toegewenst, Uw liefhebbende neef, Maurits'.

Dat was zijn laatste bericht. De mannen tot vijftig jaar van dit transport moesten óf in kamp Warschau het puin opruimen van het verwoeste getto, óf werken in de kolennijn vlak bij Jawischowitz. Uiterlijk op 31 maart 1944 waren al deze mannen overleden; ook Maurits Emanuel Leuw.

David Leuw vertelt over de onderduik van hemzelf en zijn zusjes: 'De ondergrondse heeft mij weggebracht naar de gezegende familie Bogaard, Oome Teun, Oome Willem. Die hadden meer dan honderd onderduikers op de

Bedankkaart begin oktober 1943 van Maurits Leuw uit kamp Westerbork. Twee weken voor zijn deportatie naar Auschwitz (Collectie D. Leuw)

Deze foto van de jonge David Leuw met tulp gebruikte de ondergrondse om een nieuw adres voor hem te zoeken (Collectie D. Leuw)

boerderij. Nadat Kees, een onderduiker, de SS-man Van Duyn had doodgeschoten, werd de boerderij overvallen door de Duitsers. We moesten 's nachts door de velden vluchten en in de sloot staan, zodat de honden ons niet roken. Ikzelf was het laatste oorlogsjaar ondergedoken bij een meer dan fantastische familie in Zaandijk. Mijn tweelingzuster Betty was ondergedoken bij een eenvoudige dagloner en heeft het ook daar goed gehad. Ze zat in Nieuw Vennep, net als mijn jongste zus. Na de oorlog heeft onze moeder ons gezocht en een advertentie geplaatst in de krant. Ik weet nog, dat ik voor het raam zat, mijn moeder zat op de fiets. 'Dat is mijn moeder', zei ik.'

Bij de plaatsing van de Stolperstein voor Maurits Emanuel Leuw eind augustus 2012 zei David Leuw in aanwezigheid van zijn zussen en zwager kaddisj voor zijn vader. Klara Smeets droeg haar zo passende gedicht voor. Vervolgens ging de familie door naar Lochem voor de plaatsing van twee Stolpersteine voor zijn moeders ouders. David Leuw: 'Wat zou ze blij zijn geweest, als ze dit geweten had'.

Het gezin Engländer, bescheiden en gebroken

Drie Stolpersteine liggen in de stoep voor Piersonweg 4 ter herdenking aan het echtpaar Israel Engländer (65) en Rahel Frieda Engländer-Jungerwirth (63) en hun zoon

Joachim Bernhard Engländer (23). De bijna 90-jarige Nancy Ruijs-van Blokland schreef haar herinneringen aan hen op en las omringd door haar familie bij de plaatsing haar verhaal voor.

Het echtpaar Engländer had drie kinderen. Hun dochter woonde al langer in Den Haag met haar gezin. Eind 1936 kwam het echtpaar naar Nederland. In Leipzig hadden ze afstand moeten doen van hun sieradenwinkel in een mooi Jugendstil pand, nu is daar Kaffeehaus Riquet gevestigd. In 1940 verhuisden ze met hun zoon uit Voorburg naar de Piersonweg 4 in Gouda.

Nancy Ruijs-van Blokland woonde boven in hetzelfde huis: 'Ik was 14 jaar, de oudste van een groot gezin. De Engländeren huurden van ons het benedenhuis. Mevrouw en Mijnheer Engländer waren in mijn ogen stokoude mensen. Mijn vader had Duits gestudeerd en kon goed met ze praten. Ze spraken nauwelijks een woord Nederlands. Mijn oudste broer was twaalf en deed dikwijls hun boodschappen. Ik geloof niet dat ze naar de synagoge gingen, want ze konden slecht lopen en mevrouw Engländer had ernstige suikerziekte. Op vrijdag werd er koosjer gekookt. Het echtpaar was heel bescheiden en deed zelden een beroep op ons. Er woonde beneden ook nog een zoon. Achie, een heel verlegen jongen, waar ik een beetje medelijden mee had. Hij was wel intelligent, maar durfde je niet aan te kijken, laat staan met je te praten. Het bleek, dat hij in juli 1942 al naar Frankrijk gevlucht was. Zijn vader en moeder hoorden niets meer van hem en leefden in doodsangst.'

'Inmiddels hadden mijn vader en moeder van de familie Engländer gehoord, dat hun dochter met man en kinderen Irène en Ariane ook gevlucht waren naar Frankrijk. Het waren toch zulke mooie en leuke kinderen. Ze zijn naar Vught afgevoerd. Ze hadden niet alleen doodsangst om hun zoon, maar nu ook om hun dochter en kleinkinderen. Hand in hand zag ik ze samen door de gang naar de keuken schuifelen. Ze waren zo bang. Dat was terecht, want op 3 september 1942 waren hun dochter en kleinkinderen al in de gaskamers omgekomen.'

'Ik geloof dat het de avond van de 6de oktober was, dat mevrouw Engländer naar boven kwam met haar mooie

De vroegere sieradenwinkel van de familie Engländer uit Leipzig. Nu Kaffeehaus Riquet.

nerts bontjas en een enveloppe met geld. Ze vroeg aan mijn moeder of ze de envelop in de mouw van haar jas wilde naaien. Ze heeft het meteen gedaan. De volgende morgen om half 10 stopte er een zwarte auto voor de deur. Er stapte een politieagent uit en twee mensen van de Joodse Raad. Mijn moeder en ik stormden naar beneden. Ze werden opgehaald voor de 'Arbeitseinsatz'. Twee oude, zieke, zwakke mensjes. Toen mevrouw Engländer haar jas wilde aantrekken, kon ze niet in haar mouw komen. Mijn moeder had per ongeluk de voering er gedraaid ingenaaid. De voering moest ter plekke worden losgemaakt en met veiligheidsspelden weer vastgezet. Ze zullen hun geld wel de zelfde dag kwijtgeraakt zijn. De Engländeren, zoals wij ze noemden, zijn op oktober 1942 uit hun huis gehaald en hardhandig in een zwarte Citroën geduwd. Huilend.'

Israel Engländer en Rahel Frieda Engländer-Jungerwirth zijn op 26 oktober 1942 vermoord in Auschwitz. Hun zoon Joachim Bernhard werd gearresteerd in Frankrijk en begin maart 1943 vanuit kamp Drancy naar Sobibor gedeporteerd. Daar stierf hij op 7 maart 1943.

'Het vreemde was, dat toen ze weg waren, er in het hele huis geen papertje te vinden was. Ze hadden letterlijk al hun schepen achter zich verbrand.'

Tot slot

In de Tweede Wereldoorlog ontnamen de nazi's de Joden welbewust het recht om te leven. Ook in deze stad. In dit stuk vertel ik over de voormalige bewoners van zeven van de 34 plekken met Stolpersteine in Gouda. Schrijvende verhalen zijn het. Hoe meer je inzoomt op de geschiedenis van al deze mensen, hoe meer je de alledaagse systematiek van uitsluiting en uitroeiing voelt. Hoeveel je echter ook te weten komt, wat gebeurd is, blijft moeilijk te bevatten.

In de stoepen van Gouda liggen nu vele langzaam verwerende gedenksteentjes, waar we soms even stil bij kunnen blijven staan. Elke steen staat voor een tragisch en abrupt beëindigd mensenleven. De Stolpersteine zijn een zichtbaar signaal, voor wat in de toekomst niet meer mag gebeuren. Over een aantal jaren ligt er hopelijk voor ieder van de 327 vermoorde Goudse Joden een Stolperstein met hun naam en lot erop. Gouds-Joodse geschiedenis zichtbaar op straat. Inez Meter dichtte: 'in hun namen keren zij weer'.

Info: www.goudsmetaheerhuis.nl, stolpersteinegouda@gmail.com en facebook Stolpersteine Gouda.

Mocht u over foto's beschikken of andere herinneringen hebben aan weggevaagde Joodse stadgenoten, laat u dat dan weten via stolpersteinegouda@gmail.com?

Giften tnv. Stichting Gouds Metaheerhuis-Stolpersteine
IBAN : NL98 INGB 0005 8983 78

Een Stolperstein kost €130.

Geraadpleegde literatuur:

Asscher B.J. (1996), *Van Mokum naar Jeruzalem (1924-1944)*, Beersheva.

Berge E. ten (2010), *Een kind voor mijn deur*, Uitgeverij Verbum.

Dam M.J.van (2006), *Gouda in de Tweede Wereldoorlog*, Delft, Eburon.

Liempt A. van (2002), *Kopgeld, Nederlandse premiejagers op zoek naar Joden*, Amsterdam, Uitgeverij Balans.

Keesing M. (--), *Alleenstaande Duitse en Oostenrijkse vluchtelingenkinderen 1938-1939*, publicatie van dit boek is gepland in 2014.

Liempt A. van en J. Kompagnie (2011), *Jodenjacht. De onthutsende rol van de Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam, Uitgeverij Balans.

Mans-Baan R. (2000), *Gouda's Israël, het leven van de joodse gemeenschap in Gouda 1850-1940*, SAHM, Afstudeerscriptie geschiedenis.

Schütz R. (2010), *Vermoedelijk op Transport, Geschiedenis over de herkomst, het gebruik en beheer van het informatiesysteem van de Joodsche Raad Cartotheek*, Masterscriptie: www.Academia.edu

Verwijnen T. (2012), *Joods Gouda, een Joodse geschiedenis vanaf 1737 tot omstreeks 1850*, eigen beheer.

Niet uitgegeven bronnen

Cohen I. (z.d.), *De Oorlogsjaren van Ies Cohen*, onuitgegeven document.

Pater-Verkerk A. de (1997), *Herinneringen aan de familie van Monnikendam uit Gouda*.

Ruijs-van Blokland N. (2012), *Herinneringen aan de familie Engländer*.

Geraadpleegde archieven en personen:

Nederlandse Rode Kruis, Oorlogsnazorg (Raymund Schütz): archieven Joodsche Raad Cartotheek en Centrale Europese Cartotheek; Groene Hart Archieven (Coretta Wijbrans): woning en gezinskaarten, *Goudse politiedossiers* uit april 1943; NIOD: H. Berkhout stuurde me informatie over Edith Roseij Beek; A.J.A.Bijsterveld mailde over de achtergrond van de Tilburgse Paulina Elzas-Gersons; David Leuw, Gideon Lotan en mevrouw Nanny Dekel stuurden vanuit Israël veel fotomateriaal op en deelden per telefoon, mail en post genereus hun herinneringen aan hun dierbaren met me,

Geraadpleegde websites

www.Go2War2.nl, informatie over anti-Joodse maatregelen in Nederland vanaf 1940

www.dokin.nl, website van Miriam Keesing over de Joodse vluchtelingenkinderen in Nederland

www.communityjoodsmonument.nl

www.goudsmetaheerhuis.nl; stolpersteinegouda@gmail.com; facebook Stolpersteine Gouda